

Francia Fő Íróval is vetekedhetik. Szakasztott oly nagy Báro Orczy Lőrincz is; Bartsai Ábrahám is, a Toskánai seregben Fő Strázsa Mester; és más többek Hazánk Nagyjai közül, a' kikről tudom, hogy az ilylen Társaságnak önként lesznek Tagjaivá." (Közli Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*. II. Bp. 1883. 140—141; és Récsy Viktor: *Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz*. ItK 1896. 71.)

Orczy levele 1783 végén vagy 1784 első hónapjaiban keletkezhetett, amikor még volt rá remény, hogy engedélyezik a nyelveműelő társaság megalakulását. Amikor Révai 1784 májusában Bécsbe utazott, s ott a császári audiencia után világossá vált előtte és társat előtt, hogy az engedélyre nem számíthatnak, mert a társaság létrehozásának gondolata nem egyeztethető össze II. József németesítő törekvéseivel, Orczy lemondott a részvételről. (L. Csaplár i. m. 166—167.)

Centgraf Károly

EGY ISMERETLEN KAZINCZY-LEVÉL

Véletlen adta kezembe Kazinczy Ferenc Cházár András¹ 1794-ben írt levelét.

„Hazádat szerető Polgár!” — írja Cházár Andrásnak, s e megszólítással máris bent vagyunk a francia forradalmi eszmék hatása alatt fejlődött gondolkodásban. Polgár, mondja Kazinczy, mint ahogy Szentmarjay még világosabb utalással a francia eredetre, Citoyennek szólítja leveleiben barátait, Hajnóczit és Abaffyt. A rousseau-i, voltaire-i kozmopolitizmus itt már átment azon az átalakuláson, amely a felvilágosodást és a forradalmi eszméket nemzetivé teszi, nem általános, konkrét: „Hazádat szerető”.

A Cházár által fogalmazott gömői tiltakozás a rousseau-i ideológiában, a kihirdetett Emberi Jogokban leli gyökerét. Ezek az eszmék nagy vonzerőt gyakoroltak Európára és a jozefinizmus által előkészített Magyarországra is. Az összerződésből eredő jogok, a szabadság és egyenlőség tana, a szabad vallásgyakorlat, gondolat- és sajtószabadság, mind lelkesítő és könnyen megfogható forma, a ráció erejében bizó ész csoda-igéje, amelynek számolatlan rajongója akadt.

Cházár, a rozsnyói ügyvéd, gömői főnótárius előtt nem ismeretlenek ezek az eszmék. A XVIII. század utolsó harmadában meghonosodik a racionalista természetjog alkotása: a társadalmi szerződés gondolata. A jogi oktatásban Martininak, az udvari politika hivatalos jogbölcseeljének tanai terjesztik el a társadalmi szerződés fogalmát, s az így helyet kap a hagyományos történeti jogfelfogás mellett. Ebből a természetjogi gondolatból fejt ki mondani-valóját Cházár András is, amikor a cenzúra ellen tiltakozik. Így:

„Mi a' le-írt just királyi jussnak nem tartjuk, nem is tarthatjuk, mert meg-állított igazság az: Hogy

A' Fejedelemségek, a' népeknek öszve-társaskodásokból vévén lételeket, ők tsupán azokkal a jussokkal bírhatnak, a' mellyekkel a' szerződések által fel-ruháztattak. Így,

Nem lévén a' Fejedelmeknek eredeti jussaik; következik: hogy a' nékiek ki-mért jussokat egyedül a' Társaságoknak Törvényeikből lehet meríteni, magyarázni, és meg-határozni; nem lévén tehát az említett jus eránt a' Haza' Törvényeiben meg-állítás, bizonyos, hogy azt a' Nemzet magának fel-tartotta. Különbön is

A' szabad gondolkodás és annak közölhetése az Emberek Természeti jussait illetvén, valamint ők ezen jusról le nem mondtak, úgy annak határozását, az Emberi Szentséges jussoknak meg-ghaláztatása, s több veszedelmes következtések nélkül, a' Fejedelmeknek (a' mint alább megmutatódik) által sem adhatták. Feljebb való jus ez minden képzelhető Polgári jussoknál.”²

Az „Emberi Szentséges jussok”-ból vezeti le a gondolatszabadság mindenek feletti szabadságát, ez a természetjog teljes diadala.

Azon kellene csodálkoznunk, ha ehhez Kazinczynak nem volna semmi szava.

¹ Cházár András (1745—1816): vármegyei főjegyző, jogi író, a magyar gyógypedagógia úttörője. Amikor II. József az ügyvédeket a törvénytudókhoz benyújtott kéréseikben a német nyelv használatára kötelezi, lemond az ügyvédségről. 1790-ben Gömör vm. főjegyzője, a nemesi-nemzeti mozgalom egyik vezetője. A sajtószabadság ügyében írt röpirata országos visszhangot váltott ki. Jelentős szerepet játszott a magyar nyelv elismertetését célzó mozgalomban. Az ő kezdeményezése, adománya és gyűjtése eredményeként alapítják meg 1802-ben a váci süketnéma intézetet. Irodalmi tevékenysége az igazságszolgáltatás szervezésével kapcsolatos. Javaslatot készített egy magyar tudós társaság létrehozására is. — Magyar Életrajzi Lexikon, Bp. 1967. 283—284.

² Cházár repraesentációjából — közli ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. 58.

Az *Orpheus* bevezetőjében a Józán Gondolkozást választja társnak, „Orpheusát (amely egyébként Kazinczy szabadkőműves neve) a fanatizmus ellen támadó fegyvernek tekinti, s magát harcosnak, ki a fanatizmus ellen vértbe öltözött.” Óvatosan fogalmaz, de szándékát egyértelművé teszi, hogy ugyancbben a számban közli Helvétius egyik levelét, vele mondatva ki: „... a gondolatnak, még a téves gondolatnak szabad kimondása sem lehet ártalmas”.

Az *Orpheus* nem teljesíthette a Kazinczy által neki szánt feladatot, 1792-re megszűnik, a rendi-kerikális reakció visszaállítja és megerősíti a megye és a püspök hatalmát. Mindenütt a restaurálási törekvések érvényesülnek, a cenzúra megerősödik.

Könyvét, a wielandi Diogenes-t eltiltják. Ebben a könyvben már szélsőségesen különbségekben, de társadalomkritikai álláspontról bírál.

Mint Szauder József írja: „... feltűnően elégedetlen az állapotokkal; a megyegyűlésen gúnyosan fakad ki a terv ellen, hogy az egyetemet el akarják helyezni Pestről; heves vitába bocsátkozik azokkal, akik a szabadkőműveseket bérgyilkosoknak vagy jakobinusoknak nevezik, s jezsuitákra hárítja át ezt a vádat; a gondolat- és a sajtószabadság mellett küzd, nem felejtve Diogenesének nevetséges mozzanatokkal teli, ostoba érvelés kíséretében történt betiltását.”³

Ilyen előzmények után olvassa a Gömői Repraesentációt és üdvözli örömmel a szerzőjét.

De beszéljen maga Kazinczy levele, a megyéik hangulatát pedig fesse Kazinczy Dénes bihari főnótárius, Ferenc testvérének két levele, amely ugyane tárgyban íródott Cházár Andrásnak.

A levelek lelőhelye: Országos Levéltár P 1427 Cházár cs.lt. 102. tétel Kazinczy Dénes, Kazinczy Ferenc levelei.

Kazinczy Ferenc—Cházár Andrásnak

Hazádat szerető Polgár!

23. napok óta az arany érnek iszonyú kínai között itt feküdvén, azon felül hogy az Öcsém első leveleddel előttem feldicskedett, volt alkalmatosságom második leveledet is látni nála. Örvendek dicsőségednek, kedves és nagy érdemű Polgár! ámbátor miatta az Igazság és Virtus Ellenségei által bántattatol is. Ha szükségtelen nem volna kérésem, kérnék hogy maradj hasonlatos magadhoz, áldd ki a' fergetegek ostromát, és ha el kell veszned, yessz-el bátrann, állhatatos lélekkel, és örvendezve. Nevezetesen pedig add egy dicső példáját, hogy egy nemes lélek, melly a' maga érdemét ismeri, a' hivatal viselést nem nézi úgy mint azok az alacsony lelkek, a' kik megvakítatván annak fénye által, azt úgy nézik mint valami felette nagyot. Ó melly sok (szen)vedélynek forrása ez.

Az Öcsém néked egyéb tudósításokkal fog kedveskedni. Én olyanokat közlök Veled, mellyek Személyedet közelebből érdeklik.

1. Gróf Sauer,⁴ Nagy Váradi Prépost, azon felhívásodról, mellyel a' Nyomatás szabadsága védelmére keltél, azt az ítéletet hozta, hogy annál ostobább munkát soha sem olvasott; és szánja Hazánkíjait, kik annyira meg vannak vakúlva, hogy ezt mindég szomjan olvassák.

2. Aszalay János⁵ barátomnak ugyan ezen Repraesentációból egy Nyomatványt Kassáról újságképen küldöttek Pozsonyba. Ő azt közölte Wéber Könyvnyomatóval.⁶ Ez annyira széprenek találta hogy lefordítá Németre, nem hogy kinyomatódjék, hanem hogy kézírásban közölhesse némellyekkel; de nevezetesen hogy Berlinben egy Journálba iktatódhassék. — Valaki

³ SZAUDER József: Bevezető Kazinczy Ferenc válogatott művei. Magyar Klasszikusok Bp. 1960. XLVII. 1.

⁴ Sauer Kajetán, gróf, nagyváradi prépost, Batthyány érsek bizalmasa és unokaöccse. Egy korabeli gúnyirat így ír róla az 1790. évi diéta kapcsán: „Azon töprenkednek, milyen hitű és a rohadt dög. Nem katolikus, nem kálvinista, sem lutheránus, sem anabaptista, sem világi, sem papi, sem ariánus, sem jansenista, sem kőműves, de még atheista sem. Vagy semmi, vagy csak az Isten tudja, micsoda.” — Országos Levéltár P 442. Kruplanicz lt. érend. ir. 1790. Diétai gúnyok. — Így látták a kortársak. Egy azonban bizonyos, klérus- és tekintélypárti volt, ha magára nézve a liberális gondolkozást megengedte is. Minden színváltozása ellenére híven állt a primás mellett és bizonyos reálpolitikai érzékkel támogatta politikáját.

⁵ Aszalay János (Aszaló, 1769—1796, Graz): író, sárospataki tanár, Kazinczy barátja. Az ő tanácsára változtatta meg a nevét, eredetileg Szabónak hívták. A magyar jakobinus pór egyik vádlottjaként őt évi fegyházra ítélték. Néhány vigjátékot írt át németből, ezek kéziratban maradtak: Politikus csizmadia, Prókátor és paraszt, Minden lépés egy botlás. Minden lében kanál c. vigjátékát Mólus címmel többször előadták Pesten. Legnevezetesebb műve Lessing meseinek fordítása, amely Kazinczy fordításához csatolva jelent meg Bécsben (Lessing paramythionjai) 1793-ban, Lessing meséi címen. — Magyar Irodalmi Lexikon, Bp. 1963. 63.

⁶ Wéber Simon Péter nyomdász és nyomdatulajdonos. 1783-ban állítja fel nyomdáját Pozsonyban, 1789-ben Komáromban is alapít nyomdát. Üzeme jól felszerelt, jó papíron, tiszta munkát ad. Már induláskor felszereli nyomdáját ékezetes betűkkel. A kor nyomdászai között szinte Wéber az egyetlen literátus hajlandóságú ember, bár elsősorban a német irodalom tudója. A magyar nyelvű könyvtermésben a Landerer nyomdák mögött a második helyen 9%-kal szerepel. Munkájáért versenyeznek a magyar szerzők. Kazinczy azt írja róla Döme Károlynak: „... Wéber Ur ... ő az az egy a magyar Typographusok között, akit betsülni kell...” (K. F. I. lev. 532)

A szabadsajtó kérdése őt mint üzletembert és mint literátust egyaránt érinti, hiszen a cenzúra a szerzői felelősséget a nyomdászra is ki akarja terjeszteni. Mindenben kiváló, alapítja meg róla Benkő Loránd. — Benkő Loránd: A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában.

bésugá Ormosdinak⁷ hogy a' Gömöri Repraesentatio Wébernél Németre van fordítva. Ez a' hirt a' Primáshoz⁸ vitte. A' Primás dühösen ordít: V(ice) Ispánt elő! V Ispánt elő! — Ez elő jön, veszi a' parancsolatot, 's haza. Küld a' Város biráéért. Nyakra főre szalad hozzá a' Bíró. Fel a' Város házához. Mindenütt keresik Wébert. Végre meglik 's viszik a' szenatus elébe. Um des Himmels willen, was haben Sie gethan? — Was denn? — Sie haben die Representation v Gömör deutsch gedruckt. — Das hab ich nicht; ich bin ein treuer, die Vorschriften meiner Oberrn pünk(t)lich beobachtender Bürger, nie habe ich seit dem königlichen Befahl etwas ohne das imprimatur des Censors gedrückt; aber diese Representation wohl übersucht; denn ich fand sie sehr gut, und sie gehört zu meinem Fach. Zu meiner eigenen und meiner Freunden Belehrung übersuchte ich es; aber ich liess es nicht drucken, und werde es ohne das Imprimatur des Censors nicht.⁹ Hirt vivének a' főpapak az iszonyú láрма mellyel a' Város fél óra alatt eltölt, megszűnt.

3. Bécsben Németre van fordítva, és kinyomtatott. Mindenek olvassák, s' így szólnak: Schauts, wie weit sind die Ungarn gedrunge; wir glauben die Kerls sind barbaren, lesen nichts; habt ihr so was gelesen?¹⁰

4. A' Ministérium így szól: Wenn sie ihr Verböczy und ihr Corpus Juris citierten, nun, das ging noch an; allein aus dem Jus Naturae zu raisonniren! das geht einmal für allemahl nicht.¹¹ Pedig én azt tartom, annak van vége hogy a Repr(esentáti)ok Verböczyből s' a' Corpus Jurisből irrattassanak. Menschenrechte,¹² ez az új Verböczy.

5. Vas Vgve megköszönte a' Fejedelem(ne)k hogy a' gondolkodás szabadságára bilincseket vert.

6. Tólna a' Gömöri Repr(esentáti)ót bépecsételve tétette az Archivumba, hogy senki se romoljon meg olvasása által. Régenten a' Klastromokban láncra verték a' Haereticusok írásait.

Élj szerencsésen megdicsőített Polgár, és szeresd

tisztelődet
Kazinczy Ferenczet

Váradon, 4. Martz 1794.

Kazinczy Dénes—Cházár Andrásnak

Tellyes bizodalommal való Drága Nagy Jó Uram
Fő Notarius Uram!

Nemes Gömör Vármegyének utóbbi Repraesentatioja a' Nyomtatás Szabadsága eránt két külbööző Indulatot gerjesztet bennem — az Irigységet és a' Kevélykedést. — Irigyletem az Urnak Fő Notarius Uramnak, azt az Ditsőséget, melyet minden világosan gondolkozóknál

⁷ Ormosdy István. Az 1782-ben kapott armalis szerint, akkor már 18 éve hűségesen vezette a primási uradalmak gazdasági ügyeit. Ez a tevékenysége jól jövedelmezhetett, mert később saját hajóival szállít gabonát a hadseregnek. Az 1793-ban megújított nemeslevél már királyi tanácsosnak címezi. — Országos Levéltár Liber Regius LII-177; Liber Regius LVII-86. — Társadalmi emlékedése és a vagyonyújítás érdekében semmitől sem riadt vissza, bizalmasa és besúgója volt a primásnak, sőt, feleségét is kezére játszotta. Kazinczy erről így ír a Magyar dolgok című kéziratban maradt írásában: „A Cardinalis még öregebb korában is nagyon szerette a szép ábrázolatok. Ormosdyné általa lett gazdaggá és Pozsonyban által ellenben lakott a primás palotájával.” — MTA Kézírtára.

Egy korabeli közkézen forgó gúnyirat teszi közismertté a kapcsolatot: „A bíbor, a mitra, a római szék jutalma, méltatlan üres főt díszítenek. Nem törödsz a valással, sem a hazával, ha Ormosdynét öleled. Ez a te munkád, ez a te otthonod, bár tudod, milyen rút a meddő szerelem. Ott küzdöl, ott győzöl, ott aratsz végtelen diadalokat. Te, aki Istennek szenteltettél, ott veszed el rosszban erődöt” — írja Batthyány érsekről. — Országos Levéltár P 442 Kruplanicz lt. évrnd. iratok 1790. Diétai gúnyok.

⁸ Batthyány József hercegprimás. (1727—1799) Előbb szombathelyi, majd pozsonyi prépost, 1759-ben erdélyi püspök, 1760-ban kalocsai érsek, 1776-ban esztergomi érsek, 1778-ban bíboros lett. Ő koronázta meg II. Lipót és I. Ferenc királyokat.

II. József halála után minden energiáját arra fordította, hogy az oktatást a katolikus klérus kizárólagos ellenőrzése alá vonja. Kazinczy is ekkor vesztí el, protestáns vallása miatt, a nemzeti iskolánál betöltött inspektorát. A primás az egyetemet is Esztergomba akarja telepíteni éppen a hatékonyabb befolyásolás és ellenőrzés lehetősége okán. Ez a terve nem sikerül. A II. József alatt megtépázott és a felvilágosodás, valamint a francia forradalmi események által tovább romló egyházi tekintélyt és a klérus gondolkodást megszabó primátusát akarja visszaállítani. A gondolatközlés feletti ellenőrzést szükséges és hasznos eszköznek tekinti. Értelhető hát felháborodása Cházár repraesentatioja felett.

⁹ Az ég szerelmére, mit merésztél Ön? — Mit tehát? — Ön a gömöri felhívást kinyomtatta németül. — Azt én nem tettem, én hűséges, feljebbvalóm előírásait pontosan megtartó polgár vagyok, a királyi parancs óta semmit sem nyomtattam a cenzor jóváhagyása nélkül; ez a felirat tetszett, nagyon jónak tartom, és az én szakmámhoz tartozik. A saját és a barátaim okulására lefordítottam, de nem nyomtatom ki, nem is fogom a cenzor engedélye nélkül.

¹⁰ Nézd, milyen messzire jutottak a magyarok. Úgy véljük, barbárok a fickók, semmit sem olvasnak. Látatok már ilyen.

¹¹ Amikor ők a Verböczyjüket és Corpus Jurisukat idézték, nos, az még csak ment; egyedül a természeti jogból magyarázni! az egyszer s mindenkor nem megy.

¹² Emberi jog.

A német szövegrészeket a gót betűs írásról latin betűs írásra dr. Kenéz Győző tette át.

nyert, kevélykedtem pedig azon, hogy annak a' Nemzetnek Tagja vagyok, mely meg-nem rettenvén a' tündér fényesség előtt, az igazat bátor egyenességgel ki mondja. — Én ezt a' Repraesentatiót tsak másnál olvastam, s' nem vólt anyi időm, hogy meg tanulhassam. Bátor-kodom azért az Urat Fő Notarius Uramat kéni, hogy nekem ezen Repraesentatióból egynehány Nyomtatványt külden méltóztasson. — Bihar Vármegye is repraesentált ebbe a' dologba, melynek Repraesentat(i)óját itten közleni bátor-kodom. — A' Gondolatok talán nem rosszak benne, de meg tettek, hogy igen futó pennával íródott. — A' Gömör Vármegyei Repraesentatiót mi Német Nyelvre fordítottuk és Schlezzernek meg küldöttük.

Egyébb eránt magamat az Urnak Fő Notarius Uramnak barátságos indulatiban ajánlván, valóságos tisztelettel maradok

Az Urnak Fő Notarius Uramnak

Váradon 27^a Xbris 793.

alázatos Szólgája
Kazinczy Dienes
Fő Notarius

Váradon februariusnak 3^{dikán} 794.

Tellyes bizodalommal való Drága Nagy Jó Uram,
Kedves Barátom s' Tiszt Társ Uram!

Betses s' barátságos Levelét az Urnak, melyet hozzáam a' közelebb múltt Hónapnak 12^{dik} Napján botsítani méltóztattott, nagy örömmel vettem s olvastam. Ugy a' vélem közleni méltóztattott Nyomtatványokat is.

— Minekelőtte az Urnak Levelét vettem volna, el hatott hozzánk az a' hir, hogy valamint Bihar v(árme)gyébe ugy N(eme)s Gömör, Zemplén, és Szepes V(árme)gyékbe is Comissió rendeltetett. Ennek a hirnek halásával meg vallom az a' gondolat jött eszembe, hogy vagy meg vakítottak azok, a' kik a' Királyi Szék kormányja mellett vagynak, vagy igazán ők a Jacobi-nusok és szántsándékkal Revolutiót készítenek. Azomban ugy hallatik már, hogy Felsőes Urunk a' Gömöri Zempléni és Szepesi Comissiókat revocálta. Az Ur tehát már extra teli ictum van. Mi még nem — de alkalmasint a' miénk is revocáltatni fog. — Mit tsinált Bihar V(árme)gye nem irom le hoszasan, közlöm inkább az ezen dologban tett Repraesentatióinkat. Arról assecu-rálom az Urat, hogy Bihar V(árme)gye meg nem ijedett, és ha tsakugyan le találni is jönni a' K. Comissarius, itt nehezen fog restaurálni. Azomban igen nagy a' reménység hogy ez a' Comissió is el mulik. — A Deputatusaink a' kik a' Palatinushoz fel mentek, legalább azt írják, hogy a' Palatinus és a Consilium mellettünk van, sőt hogy maga a' Consilium is Collisibba van a' Cancellariával. — Tsak azt sajnálom, hogy a' Deputatusaink már fel nem mennek Bétsbe, mert szerettem volna, ha a' Királyt a' Cancellaria és a' Clerus eránt szóval s igazán informál-hatták volna. Tsak azért nem mennek pedig, mert a' Palatinus disvadeálja. — A Primás most megint a' maga hatalma alá vonta az Oskolák dolgát, és az Universitás(na)k által kell menni Esztergomba. Szeretnék ezek az fekete Urak ha az Országot megint homályosságba hozhatnák, és ha senkinek sem volna szeme tsak nekik, de hálá légyen a' Magyarok Istenének és Jósefnek ezt már nem könnyen érik el, s' én bizonyosan reménylem, hogy ez a Rendelés, ha a' Duna Melyéki V(árme)gyéknél nem is, de leg alább sok Tisza Melyékinél okot ad a' Repraesentatiókra.

Még egy Repraesentatiókat közlöm az Urral, a' foglatya meg mutatya mi eránt van.

Kivánok Hazámnak sok oly Hazafiakat mint az Ur, az Urnak pedig hoszú s' boldog életet, a' kinek barátságában ajánlott, valóságos tisztelettel maradok
Az Urnak Fő Notarius Urnak

Hazafi társa, s' barátja
Kazinczy Dienes

Nem tudom mitsoda Német Nyomtatványt kért töllem az Ur, írja meg, hogy meg küld-hessem.